

Olga Letka-Spychała

Rytualny wymiar pożegnania w poezji Inny Lisnianskiej

Nurt SVD 45/2 (130), 99-109

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rytualny wymiar pożegnania w poezji Inny Lisnianskiej

Olga Letka-Spychała

Doktorantka. Dyscyplina: literaturoznawstwo. W ramach praktyk w Instytucie Słowiańszczyzny Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego prowadzi zajęcia z historii literatury rosyjskiej. Zainteresowania: literatura, kognitywistyka, kultura Rosji i Dalekiego Wschodu.

Inna Lisnianska, poetka i tłumaczka urodzona w 1928 roku w Baku, należy obecnie do grona najwybitniejszych współczesnych twórców rosyjskich. Bardzo często porównywana jest do takich mistrzów jak Anna Achmatowa czy Marina Cwietajewa. Jest laureatką wielu prestiżowych nagród literackich, takich jak nagroda im. Aleksandra Sołżenicyna, którą otrzymała za: „прозрачную глубину стихотворного русского слова и многолетне явленную в нём поэзию сострадания”¹ („przejrzystą głębię rosyjskiego wiersza i wieloletnie odzwierciedlenie w nim poezji współczucia”. Tłum. O.L.), czy nagroda *Poet* przyznana Lisnianskiej w 2009 roku.

Lisnianska pisze wiersze od 1948 roku. Już w roku 1956 wyszedł w Baku jej pierwszy zbiorek pt.: *Это было со мною* (*To było ze mną*). Szczególne znaczenie w twórczości Lisnianskiej miało jej pochodzenie. Ojciec poetki był Żydem, pracował jako lekarz, matka była Ormianką. Bardzo ważnym elementem w życiu poetki była kwestia wyznania. Lisnianska w tajemnicy przed komunistycznymi rodzicami została ochrzczona przez swoją babcię i nianię. Poetka, podobnie jak Bella Achmadulina, Andriej Wozniesiński, Jurij Kubłanowski, Wasilij Aksionow czy Andriej Bitow współuczestniczyła w stworzeniu niezależnego almanachu „Metropol”, wydawanego poza zasięgiem cenzury. Sam almanach oraz jego twórcy byli poddawani ostrej kryty-

¹ О. Хлебников, *Тавро на времени*, www.novgaz.ru/data/2009/079/14.html [dostęp: 20.10.2010].

ce ze strony Związku Pisarzy ZSRR. W 1967 roku Lisnianska poznała swego przyszłego, męża Siemiona Lipkina, za którego wyszła za mąż w 1990 roku. W 1979 podjęła wraz z nim decyzję o odejściu ze Związku na znak protestu przeciwko wykluczeniu z jego składu Wiktora Jerofiejewa oraz Jewgienija Popowa. W rezultacie doprowadziło to do sytuacji, w której przez pewien okres poetka była publikowana tylko za granicą, gdzie ukazały się utwory *Ha onyшке сна* (*Na skraju snu*) oraz *Дожди и зеркала* (*Deszcze i lustra*). Od 1990 roku utwory Lisnianskiej zaczęły pojawiać się również w Rosji, gdzie wychodzą zbiorki *Воздушный пласт* (*Powietrzna warstwa*); w 1995 *Одинокий дар* (*Samotny dar*), *Стихотворения* (*Wiersze*) i *Шкатулка с тройным дном* (*Szkatułka z potrójnym dnem*).

Poezja Inny Lisnianskiej to wspaniały przykład poezji uduchowionej. Określenie to współgra zarówno z tematyką jej utworów, jak i z silnym ładunkiem uczuć, jakich lektura wierszy dostarcza czytelnikowi. Josif Brodski określił utwory Lisnianskiej „*поэзией чрезвычайной интенсивности...*” („*poezja o niezwyklej intensywności...*”). Siemion Lipkin dodał później, iż liryka poetki „*это, поэзия чрезвычайной виноватости*” („*to poezja ogromnej winy*”).

W utworach Lisnianskiej wielokrotnie spotykamy osamotnioną, cierpiącą bohaterkę liryczną, która odbywa niekończącą się wędrówkę (co zbliża ją do znanego z literatury *homo viator* – człowieka wędrującego) poszukującą odpowiedzi na odwieczne pytania i ukojenia bólu. Podróż bohaterki obejmuje zarówno przestrzeń rzeczywistą, czyli zdarzenia rozgrywające się „*tu i teraz*”, jak i przestrzeń projektowaną, która bardzo często nosi znamiona przestrzeni metafizycznej.

Bardzo charakterystycznym elementem poezji Lisnianskiej jest stawianie różnorodnych pytań odnoszących się do sensu ludzkiej egzystencji, przemijania. Poetka często zastanawia się także nad tym, kim stanie się w „*drugim*” życiu, co świadczy o jej wierze w reinkarnację: „*Что буду делать я в жизни другой? Неужто золу ворошить кочергой?*”². Pytania Lisnianskiej kierowane są zazwyczaj do dwóch adresatów – do Absolutu i do bezimiennego „*ty*” (możemy się jednak domyślić, iż prawdopodobnie chodzi o zmarłego męża poetki), co sprawia, iż do końca pozostają one pytaniami otwartymi, na które nie uzyskuje odpowiedzi. Przykładem tego może służyć fragment wiersza *Чту молчаливые поминки*, w którym Lisnianska zastanawia się:

² И. Лиснянская, *Что буду я делать в жизни другой?...*, www.lisnyanskaya.ouc.ru/chto-bydy-ya-delat-v-zhizni-drygoi.html [dostęp: 20.10.2010].

„Где ты? Попал ли в Божье царство
Иль в двух шагах?”³.

(„Gdzie jesteś? Trafieś do Królestwa Bożego
Czy pozostałeś dwa kroki od niego?”. Tłum. O.L.)

Uczucia smutku, goryczy rozczarowania otaczającym światem a przede wszystkim tęsknoty za bliską osobą nasiliły się 2003 roku, tuż po śmierci Siemiona Lipkina, która okazała się przełomowym etapem w jej życiu. Wydarzenie to oraz towarzyszące mu emocje zostały utrwalone w wielu tomikach poetki próbującej dokonać ostatecznego pożegnania z mężem.

Pożegnanie rozgrywane się na kartach jej wierszy ma znamiona rytuału, który Gajda określa „sekwencją zachowań, działań w wysokim stopniu skonwencjonalizowanych i narzuconych przez tradycję oraz podejmowanych z ważnych społecznie okazji”⁴. Biorąc pod uwagę fakt, iż w niniejszej pracy skupimy się na motywie śmierci, a co za tym idzie – na pochówku umarłego – zetkniemy się z rytuałem religijnym, za pomocą którego, jak twierdzi Piwowarski, „ukierunkowujemy się na komunikację z *sacrum*”⁵. Według niego „potrzeba komunikowania się z Bogiem ujawnia się właśnie w rytuale za pomocą próśb, dziękczynienia”⁶.

Do doskonałym przykładem obrazowania rytuału religijnego jest cykl wierszy Lisnianskiej *Сорок дней*⁷ (*Czterdzieści dni*) datowanych na 2003 rok, napisanych przez poetkę w miesiąc po śmierci Lipkina. Rytualny aspekt całego zbioru podkreśla sam tytuł cyklu. W prawosławiu okres owych 40 dni (oprócz rytualnego wymiaru) związany jest z określoną symboliką sięgającą wydarzeń biblijnych. W religii liczba 40 odnosi się do ilości dni, w jakich opłakiwano Jakuba i Mojżesza, ilości lat, w ciągu których Izraelici dotarli do Ziemi Obiecanej, również Mojżesz po 40 dniach postu otrzymał od Boga Dziesięcioro przykazań⁸. W cyklu Lisnianskiej wspomniane 40 dni należy odnieść do prawosławnego

³ Tenże, *Чту молчаливые поминки...*, dz. cyt.

⁴ Cyt. [za:] S. Gajda, *Rytualność i kreatywność w zachowaniach językowych*, [w:] J. Mazur (red.) *Rytualizacja w komunikacji społecznej i interkulturowej*, Lublin 2004, s. 12.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

⁷ И. Лиснянская, *Сорок дней*, www.magazines.russ.ru/znamia/2003/9/lisn.html [dostęp: 20.10.2010].

⁸ Б. Свешников, *Духовная культура России*, www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Svesh/index.php [dostęp: 20.10.2010].

rytuału pożegnania i opłakiwania zmarłych, który ma swoje korzenie w legendzie mówiącej o tym, iż dusza ludzka w czterdzieści dni po śmierci po raz trzeci staje przed obliczem Boga, który ustala miejsce (Raj lub Piekło, Prawosławie nie uznaje istnienia Czyśćca) jej przebywania aż do Sądu Ostatecznego.

Bardzo ważnym elementem cyklu jest fakt, iż Lisnianska otwarcie mówi o tym, iż będzie opłakiwała swego męża, co brzmi niczym obietnica. Porównuje siebie z dwiema historycznymi postaciami kobiet – symboli: z Marią Magdaleną opłakującą Jezusa Chrystusa oraz z Jarosławną opłakującą księcia Igora. Jak stwierdziła:

„Я оплачу тебя под напев былинный,
Под горчайший напев, но славный,
Я оплачу тебя, как Христа Магдалина
И как Игора Ярославна”⁹.

(„Opłacę cię pod melodię byliny
Pod gorzką melodię, ale sławną
Opłacę cię jak Chrystusa Magdalena
I jak Igora Jarosławna”. Tłum. O.L.)

Płacz we wskazanym utworze jest niezwykle wymowny, tym bardziej, iż dotyczy on zarówno warstwy biblijnej (płacz Marii Magdaleny przy grobie Jezusa), jak i warstwy historycznej, za pomocą której poetka nawiązuje do staroruskiego utworu *Słowo o wyprawie Igora*. Płacz stanowi nie tylko nieodłączny element rytuału pogrzebania, ale staje się również artystycznym środkiem wyrazu.

We wspomnianym rytuale pożegnania niezwykle ważną rolę odgrywa symbolika liczb: 3 dni, 9 dni i 40 dni po śmierci. Zgodnie z prawosławną tradycją w trzy dni po śmierci człowieka zebrani ludzie modlą się do Boga w intencji umarłego. Istotnym elementem jest panichida – nabożeństwo żałobne odprawiane w cerkwi bądź nad grobem, sprawowane w intencji zmartwychwstania duszy ludzkiej. W tym czasie, według wierzeń, dusza pozostaje we władzy złych duchów – demonów, które przypominają jej popełnione za ich sprawą grzechy. Trzeciego dnia ciało ludzkie zostaje pochowane, natomiast dusza wznosi się do nieba.

⁹ И. Лиснянская, *Сорок дней*, dz. cyt.

Motyw pogrzebania umarłego odnajdujemy w jednym z wierszy Inny Lisnianskiej, która z ogromną dokładnością określa moment a nawet dokładną godzinę pochówku. Jak mówi:

„И в третий апреля день ровно в 14.30
Опустили твой гроб в могилу вместе с охапкой солнца,
Провожали тебя всем миром, как говорится,
Провожали тебя в дальний путь, как в песне поётся”¹⁰.

(„I w trzeci dzień kwietnia o 14.30
Złożyli twoją trumnę do grobu razem z naręczem słońca
Żegnano ciebie razem z całym światem, jak mówią
Żegnano ciebie na daleką drogę, jak śpiewa się w pieśni” .
Tłum. O.L.)

Dziewiąty dzień, oprócz symboliki związanej z dziewięcioma chórami aniołów, wiąże się z przekonaniem, iż do tego czasu duszy ludzkiej pokazywane jest piękno raju, natomiast od dziewiątego dnia do końca czterdziestodniowego okresu ogląda ona męki piekła, by w czterdziestym dniu ostatecznie ustalono miejsce jej wiecznego przebywania, gdzie będzie oczekiwać na zmartwychwstanie i Sąd Ostateczny. W czterdziestym dniu cerkiew oraz bliscy przyjmują udział w panichidzie, aby poprosić Boga o łaskę dla umarłego¹¹.

Cykl Lisnianskiej obrazuje poszczególne etapy opłakiwania umarłego w niezwykle plastyczny sposób. Każdy oddzielny utwór składa się na całościową wizję rytuału związanego z pożegnaniem umarłego i z tym, co dzieje się z jego duszą po śmierci. Tematyka cyklu obejmuje symboliczne czterdzieści dni, podczas których poetka nieustannie wspomina męża oraz wyraża nadzieję, iż jego dusza trafiła wprost do nieba. Należy podkreślić, iż przywoływana postać Lipkina jest przedstawiona w szczególny, czasem wyidealizowany sposób. Lisnianska wielokrotnie porównuje go do geniusza, stwierdzając:

„Уснул мой гений права и порядка.
Твоя могила, как большая грядка
Посеянной травой прорастёт.
Ты и пальто умел носить, как тогу,
И как венец умел носить берет”¹².

¹⁰ Тамże.

¹¹ Б. Свешников, *Духовная культура России*, dz. cyt.

¹² Лиснянская, *Сорок дней*, dz. cyt.

(„Zasnął mój geniusz prawa i porządku
Twa mogiła niczym ogromna grządka
Porośnie zasianą trawą
Ty nawet palto umiałeś nosić jak togę
I jak wieniec beret”. Tłum. O.L.)

W swoich wspomnieniach posuwa się dalej, utożsamiając poetę z Bogiem i carem:

„В оглашенную жизнь мою
Ты вошёл, словно царь и бог”¹³.

(„W nierozsądne me życie
Wkroczyłeś niczym car i bóg”. Tłum. O.L.)

Cały cykl *Сорок дней* (*Czterdzieści dni*) można z całą pewnością określić jako requiem dla Lipkina. Za sprawą stałego symbolu – czterdziestu dni, cykl przybiera formę klamrową, gdyż utwór rozpoczyna się od słów:

„Сорок дней дышу я, как в дыму
Около огня.
Сорок дней душа твоя в дому
Около меня.
Для тебя и рюмка и калач,
Весь в поминках стол.
Сорок дней мне говоришь: не плачь,
Волю я обрёл...”¹⁴.

(„Czterdzieści dni oddycham jak w dymie
Koło ognia.
Czterdzieści dni twa dusza
Znajduje się obok mnie.

Dla ciebie są kieliszek i kołacz,
Cały w pożywieniu stół
Czterdzieści dni mówisz mi – nie płacz
Odnalazłem wolę...” Tłum. O.L.)

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

A zakończony zostaje podobną frazą:
 „Сорок дней я твоя вдова,
 Сорок дней как я трепещу
 И единственные слова
 Для единственного ищущего.”

Поминальную я пою
 И сбиваюсь с ритма, как с ног¹⁵.

(„Czterdzieści dni jestem twą wdową
 Czterdzieści dni jak drzę
 I jedynych słów
 Dla jedynego szukam.
 Śpiewam pieśń pożegnalną
 I tracę rytm tak, jak padam z nóg”. Tłum. O.L.)

W pierwszym fragmencie autorka wyraża nie tylko głębokie przekonanie o istnieniu i obecności umarłego w domu, w którym mieszkał, ale również ukazuje jeden z obrzędów, jakim jest „поминальная”, co w przekładzie na język polski oznacza stypę bądź konsolację. W prawosławiu jest ona traktowana jako ciąg dalszy mszy żałobnej, odbywającej się poprzez przyjmowanie pokarmu. We wspomnianym fragmencie zaskakującym jest fakt, iż dla umarłego zostały przygotowane zarówno jedzenie, jak i kieliszek: „Для тебя и рюмка и калач, Весь в поминках стол”, co jest związane z pewnym rytuałem sięgającym czasów pogaństwa, jednak mającym szerokie zastosowanie w czasach obecnych. Otóż istnieje tradycja, aby dla umarłego przygotować pusty talerz wraz ze sztuccami oraz kieliszek wódki bądź wina. Uważano, iż jeśli zawartość kieliszka będzie się zmniejszać, wówczas znaczy to, iż dusza „pije”. Motyw ten pojawił się także w wierszu *Грозою стала слеза* (*Burzą stała się łza*) z tego samego cyklu, gdzie poetka, nie będąc w stanie pogodzić się ze śmiercią bliskiej osoby, „po omacku” przygotowuje dla niej kieliszek wina i chleb, które w tradycji prawosławnej uważane są za pokarmy rytualne:

„На ощупь в нашей избе
 Ставлю на стол тебе
 Стопку вина и хлеб, —
 Может, захочешь пить,
 Может, захочешь есть,

¹⁵ Tamże.

Поговорить, наконец...
Как без тебя мне быть...¹⁶.

(„Po omacku w naszej izbie
Stawiam tobie na stole
Lampkę wina i chleb –,
Może zachcesz pić
Może zachcesz jeść,
Porozmawiać na koniec,
Co mam począć bez ciebie...”. Tłum. O.L.)

Poetka, mimo iż cierpi, wielokrotnie powtarza, iż powstrzymuje się od płaczu i rozpaczy. Z jednej strony jest to na pewno oznaką jej wewnętrznej siły, z drugiej – wiąże się z nakazem, zgodnie z którym rozpacz i ból po stracie bliskiej osoby nie powinny być zbyt uźwężnione.

Kolejnym ważnym i charakterystycznym elementem rytuału pożegnania jest modlitwa i pieśni mające na celu złagodzenie grzechów umarłego. W wierszu Lisnianskiej *Сорок дней я твоя вдова* (*Czterdzieści dni jestem twoją wdową*) modlitwa odbywa się w miejscu szczególnym, jakim jest „красный угол” – miejsce najbardziej oświetlone w całej izbie, w którym stała ikona. Był to bardzo ważny punkt w każdym domu, uważany za symbol ołtarza. Jak mówi poetka:

„Пред иконой в красном углу,
При неровном свечном пыли
За тебя возношу хвалу
Вседержителю”¹⁷.

(„ Przed ikoną w świętym kącie
Przy nierównym żarze świecy
Wznoszę za ciebie chwałę
Do Wszchemogącego”. Tłum. O.L.)

Lisnianska w utworze *В дом наш приходят собратья, друзья, соседу* (*Do naszego domu przychodzą współbracia, przyjaciele, sąsiedzi*) kolejny raz odwołała się do rytuału pożegnania. Tym razem już nie w samotności przeżywa śmierć Lipkina, tym razem nie jest to samotna modlitwa w domowym zaciszu. Zwracając się do swego męża (świadczy

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

o tym użyte przez nią wyrażenie „nasz dom”) poetka zdaje się relacjonować wszystkie te wydarzenia, jakie rozgrywają się w domu.

„В дом наш приходят собратья, друзья, соседи,
Два твоих сына и дочери две,
Свечи горят на круглой подсвечной меди,
В каждом стакане вино, как тюльпан в траве.

В доме поминки идут, в доме поминки.
Я продолжаю тебе величальную петь...”¹⁸.

(„Do naszego domu przychodzą współbracia, przyjaciele, sąsiedzi
Dwóch twoich synów, córki dwie,
Pałają się świece na okrągłej miedzi
W każdym kieliszku wino, niczym tulipan w trawie.

W domu odbywa się stypa, w domu stypa.
Śpiewam tobie pieśń pochwalną”. Tłum. O.L.)

Obecność ludzi – znajomych i bliskich w domu umarłego również nie jest przypadkowa, gdyż dostrzegalny jest tutaj związek z kolejnym elementem omawianego przeze mnie rytuału stypy, na którą zapraszani byli goście odmawiający modlitwy za duszę umarłego oraz wspominający jego dobre uczynki.

W utworze Lisnianskiej *Я обмыла водой из крана* (*Obmyłam wodą z kranu*) mamy do czynienia z kolejnym etapem rytuału pożegnania, jakim jest obmywanie ciała umarłego na znak jego czystości duchowej. Według obrzędu, rytualnego obmycia dokonuje się wodą święconą, jednak w wierszu rosyjskiej poetki obmycie następuje wodą z kranu:

„Я обмыла водой из крана
Твои веки, грудь и живот,
И мой рот, как жгучая рана,
Целовал твой холодный рот”¹⁹.

(„Obmyłam wodą z kranu
Twe powieki, pierś i brzuch
I me usta, jak paląca rana
Całowały twe zimne usta”. Tłum. O.L.)

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

Charakterystycznym elementem w podanym wierszu jest pocałunek **umarłego, wspaniale obrazujący cierpienie poetki, symbolem** którego są usta i zastosowana w odniesieniu do nich metafora palącej rany. W tradycji prawosławnej po odmówieniu modlitw za zmarłego gaszone są wszystkie świece i następuje ostateczne pożegnanie. Sam pocałunek jest przykładem niezwykle głębokiego uczucia, według św. Symeona Sołuńskiego – wyrazem poczucia wspólnoty i jedności pomiędzy wierzącymi.

Zgodnie z wierzeniami, po upływie czterdziestu dni po śmierci dusza ludzka podlega ostatecznemu sądowi: zostaje skazana na wieczne męki w piekle lub trafia do raju. W cyklu *Сорок дней* Lisnianska wielokrotnie wyraża i nadzieję, i przekonanie, iż dusza Lipkina zajmie miejsce w raju. Moment przejścia w utworze *Упустила последний я час твоей жизни (Pomińłam godzinę twego życia)* opiera się na własnych ludzkich wyobrażeniach:

„Но я вижу всей явью душевного ада:
Над деревьями сада

Облака расступились, тебя пропуская
К обитателям рая”²⁰.

(„Ale widzę całą jawą duchowego piekła
Nad drzewami sadu

Obłoki się rozstały, ciebie przepuszczając
Do mieszkańców raju”. Tłum. O.L.)

Wydaje się, iż pewność wynikająca ze znalezienia się duszy ukochanego w Edenie w pewnym stopniu uspokaja poetkę. Oczywiście nie rekompensuje utraty bliskiej osoby, ale przynajmniej staje się rodzajem pocieszenia.

Cykl wierszy *Сорок дней* jest nie tylko osobistym świadectwem bólu i rozpacy poetki. Jest przede wszystkim wspaniałym przykładem zobrazowania za pomocą poezji obrzędów prawosławnych związanych ze śmiercią człowieka. Poszczególne sekwencje zachowań, motywy charakterystyczne dla kultu i sfery *sacrum* miejsca, o których w cyklu wspomina Lisnianska, pozwalają potencjalnemu czytelnikowi prześledzić kolejne etapy składające się na rytuał pożegnania w poezji rosyjskiej autorki.

²⁰ Tamże.

Streszczenie

Niniejszy artykuł poświęcony został rytualnemu wymiarowi pożegnania w twórczości Inny Lisnianskiej. Materiałem analizy autorka uczyniła cykl wierszy zatytułowany *Czterdzieści dni*, który poprzez sam tytuł ma wymiar symboliczny, gdyż sięga wydarzeń i postaci biblijnych.

Inna Lisnianska jest rosyjską poetką i tłumaczką tworzącą od roku 1956. Jest autorką wielu antologii wierszy, m.in. *Deszcz i lustra* oraz *Na krawędzi snu*. Tuż po śmierci męża – Siemiona Lipkina następuje szczególny zwrot w jej twórczości. Wiersze przepełnia gorzyc i smutek związany ze stratą bliskiej osoby. Pożegnanie z Lipkinem opisane w wierszach staje się częścią prywatnego rytuału, który w utworach Lisnianskiej łączy się również z prawosławną tradycją pożegnania umarłych.

Abstract

The present article expounds on the ritual aspect of farewell in the Inna Lisnyanskaya's poetry. The present author analyses the series of poems entitled *Forty Days* which by its very title has already got a symbolic meaning, for it refers to the Biblical characters and events.

Inna Lisnyanskaya has been a Russian poetess and a translator since 1956. She is the author of many poems collections, such as *Rain and Mirrors* and *At the Edge of Sleep*. Soon after her husband's – Siemion Lipkin's death – an exceptional turnover in her works takes place. The poems are filled with bitterness and sorrow due to the loss of an intimate partner. The farewell to Lipkin described in the poems – becomes a part of her private ritual, which in Lisnyanskaya's works is also connected with the Orthodox tradition of bidding farewell to the Dead.